

Archivariorum historicorumque magistra

Dr. Rani Boobally

Archivarium historicorumque magistra

Történeti tanulmányok Bak Borbála tanárnő
70. születésnapjára

SZERKESZTETTE

Kádár Zsófia
Lakatos Bálint
Zarnóczki Áron

Magyar Levéltárosok Egyesülete
Budapest, 2013

A Magyar Levéltárosok Egyesülete kiadványai 13.

A kötet az NKA támogatásával jelent meg.

A kötet kereskedelmi forgalomban nem kapható.

Az ünnepelt fényképét Várhelyi Klára (Róma) készítette.
A kötetben szereplő térképeket Nagy Béla (MTA BTK TTI) rajzolta.
A borító és a tördelés Abinéri Gábor munkája.

A borítón a közölt tanulmányokhoz tartozó képek részletei láthatók.

ISBN 978-963-87475-3-2

© A tanulmányok szerzői, 2013

Fotó © Várhelyi Klára, 2013

Szerkesztés © Kádár Zsófia, Lakatos Bálint, Zarnóczki Áron, 2013

Képmelléklet © a tanulmányok szerzői, 2013

Kiadja a Magyar Levéltárosok Egyesülete

www.leveltaros.hu

Felelős kiadó: Tyekvicska Árpád, elnök és Décsey Sándor, titkár

A nyomdai munkálatokat a Kódex Könyvgyártó Kft. végezte.

Felelős vezető: Marosi Attila

Minden jog fenntartva.

Printed in Hungary

Tartalom

Köszöntő (KENYERES ISTVÁN)	11
Tabula gratulatoria	15
Előszó (KÁDÁR ZSÓFIA, LAKATOS BÁLINT, ZARNÓCZKI ÁRON)	19
Rövidítésjegyzék	21
I. TÖRTÉNETI FÖLDRAJZ, TÖRTÉNETI TOPOGRÁFIA, TÉRKÉPHASZNÁLAT	
BOLLÓK ÁDÁM: Magángondolatok temető, település és településtörté- net viszonyáról a 10–11. századi Kárpát-medencében	25
<i>Private Thoughts on the Relation between Cemetery, Settlement and Settlement History of Carpathian Basin in 10–11th centuries</i>	69
CSUKOVITS ENIKŐ: Magyarország helye Kelet-Európában. A <i>Descriptio Europae Orientalis</i> országleírásai	71
<i>The Place of Hungary in Eastern Europe. The Country Descriptions of the Descriptio Europae Orientalis</i>	82
TÓTH KRISZTINA: Tata és környéke településeinek történeti földrajza a 14. században	83
<i>Historical Topography of Tata and Its Region in the 14th Century</i>	101
LAKATOS BÁLINT: Lázár deák <i>Tabula Hungariae</i> -jának (1528) helyrajza és a késő középkori úthálózat	103
<i>Settlements on Lazarus' Tabula Hungariae (1528) and Late Medieval Road Network</i>	128

TRINGLI ISTVÁN: Oremus. Egy hegyaljai dűlőnév jelentése	129
<i>Oremus. Bezeichnung eines Flurnamens aus der Hegyalja Region</i>	142
TÓTH GERGELY: Meddig terjed Magyarország? Történelmi jogok és politikai realitások küzdelme Bél Mátyás <i>Notitiájában</i>	143
<i>What's the Extent of Hungary? Conflict of Historical Rights and Political Realities in Mátyás Bél's Notitia</i>	163
KULCSÁR KRISZTINA: Landgraf Ádám gondolatai a magyarországi utak javításáról	165
<i>Adam Landgrafs Gedanken über die Verbesserung der Post-Straßen und anderer Hauptweege im Königreich Ungarn</i>	188
REISZ T. CSABA: Külföldi mérnökök a magyarországi kataszteri felméréseknél	189
<i>Foreign Surveyors at the Cadastral Surveys in Hungary</i>	215
TÖRÖK ENIKŐ: Néhány kataszteri irattípus	217
<i>Einige Katastralunterlagen</i>	235
BERTÉNYI IVÁN: A Badacsony-hegy fontosabb helynevei a 20. században	237
<i>Wichtigere Ortsnamen des Berges Badacsony im 20. Jahrhundert</i>	242
 II. FORRÁSKIADÁS ÉS TÖRTÉNELEM	
BESSENYEI JÓZSEF: <i>Litterae ad Cameram exaratae</i> . A Magyar Kamarához intézett levelek, különös tekintettel a magyar nyelvűekre	245
<i>Litterae ad Cameram exaratae. An die Ungarische Kammer geschriebene Briefe mit besonderer Rücksicht auf Briefe in ungarischer Sprache</i>	255
TUSOR PÉTER: Pázmány pápai bullái és palliuma. (Adatok az esztergomi érseki szék 1616. évi római konzisztoriális betöltéséhez)	257
<i>Die päpstlichen Bullen und das Pallium von Péter Pázmány, Erzbischof zu Gran (1616)</i>	275

FAZEKAS ISTVÁN: Homonnai Drugeth III. György (1583–1620) familiárisainak jegyzéke 1622-ből. Adalék Tállyai Pál pályájához	277
<i>Die Liste der Familiaren von György III. Drugeth von Homonna (1583–1620) aus dem Jahre 1622. Ein Beitrag zur Laufbahn von Pál Tállyai, Übersetzer der Historiarum de rebus Ungaricis libri</i>	292
KÁDÁR ZSÓFIA: Dallos Miklós győri püspök életútja és végrendelete (1630)	293
<i>Life Career and Testament (1630) of Miklós Dallos Bishop of Győr</i>	327
KALMÁR JÁNOS: A horvát végvidékre vonatkozó tervezet az 1670-es évekből	329
<i>Ein das kroatische Grenzgebiet betreffender Vorschlag aus den 1670-er Jahren</i>	343
 III. TÖRTÉNELEM ÉS TÖRTÉNETI SEGÉDTUDOMÁNYOK	
NAGY BALÁZS: Luxemburgi IV. Károly önéletrajza: szövegtani és forráskritikai megközelítések	347
<i>Autobiography of Charles IV of Luxemburg: Textual and Source Critical Approaches</i>	357
E. KOVÁCS PÉTER: Zsigmond király itáliai itineráriuma (1412–1414 és 1431–1433)	359
<i>Itinerary of King Sigismund of Luxembourg in Italy (1412–1414 and 1431–1433)</i>	389
KÖRMENDI TAMÁS: Dalmácia címere a középkori magyar királyok heraldikai reprezentációjában	391
<i>The Coats of Arms of Dalmatia as a Part of the Heraldic Representation of the Hungarian Kings in the Middle Ages</i>	408
PÁLFFY GÉZA: Rendkívüli források a horvát nemzeti szimbólumok történetéhez. Horvátország zászlajának legkorábbi ábrázolásai a 16–17. századból	409
<i>Extraordinary Sources for the History of Croatian National Symbols. The Earliest Portrayals of the Flags of Croatia from the 16th and 17th Centuries</i>	432

DRASKÓCZY ISTVÁN: Henri Pirenne (1862–1935) magyarországi recepciója az 1894 és 1945 közötti időszakban	433
<i>Die Rezeption von Henri Pirenne in Ungarn zwischen 1894–1945</i>	451

IV. INTÉZMÉNY- ÉS TÁRSADALOMTÖRTÉNET

ZSOLDOS ATTILA: Üres honor	455
<i>Empty honor</i>	476

LACZLAVIK GYÖRGY: Várday Pál esztergomi érsek egyházfői tevékenységének vázlatja	479
<i>An Outline of the Activity of Pál Várday, Archbishop of Esztergom</i>	500

SZÖGI LÁSZLÓ: Hanyatlás és átalakulás. A magyarországi peregrináció Mohácstól a 16. század végéig	501
<i>Decline and Change. Hungarian Peregrination from the Battle of Mohács to the End of the 16th Century</i>	520

MOLNÁR ANTAL: A horvát–szlavón rendiség és az oszmán Szlavónia	521
<i>The Croatian–Slavonian Estate System and Ottoman Slavonia</i>	538

DOMINKOVITS PÉTER: Szolgabírák és járásaik Sopron vármegyében, a 16/17. század fordulóján	541
<i>Stuhlrichter und ihre Bezirke im Komitat Sopron/Ödenburg zur Wende des 16./17. Jahrhundert</i>	564

KENYERES ISTVÁN: A félharmincad 1635–1638-ban	567
<i>Der Halbdreißigstzoll, 1635–1638</i>	591

OBORNI TERÉZ – NAGY BÉLA: A hadviselés alól felmentett székely települések a 17. században	593
<i>Szekler Settlements Released from the Military Services in the 17th Century</i>	610

OROSS ANDRÁS: A magyarországi kamarák területi illetékessége a 17–18. század fordulóján	611
<i>Die für Ungarn zuständigen Kammern an der Wende vom 17. zum 18. Jahrhundert</i>	628
MIHALIK BÉLA VILMOS: Egyházi adatok a Jászságról Heinrich von Kageneck német lovagrendi komtur 1703. évi vizitációs jelentésében	629
<i>Ecclesiastical Data about Jazygia in the Visitation Report of Heinrich von Kageneck, Landkomtur of the Teutonic Order in 1703</i>	644
GÉRA ELEONÓRA: Don Thomaso Raspassani, a vízivárosi „magyar” vikárius leleplezése	645
<i>Die Enthüllung von Don Thomaso Raspassani, dem „ungarischen” Vikar von Wasserstadt Ofen (Buda)</i>	671
TUZA CSILLA: A céhes intézmény kereteinek bomlása: az 1761-es cégrendelet előzményei	673
<i>Die Auflösung der Rahmen der Zunftinstitution: die Prämissen der Zunftregelung 1761</i>	688
BORSODI CSABA: A herceg Esterházy-hitbizomány kismartoni uradalmának tisztviselői, alkalmazottai, szolgái 1770–1780 között	689
<i>The Officials, Personnel and Servants of the Eistenstadt/Kismarton Estate of the Prince Esterházy Entail (1770–1780)</i>	704
Bak Borbála munkásságának bibliográfiája (1961–2013) (összeállította: LAKATOS BÁLINT).....	707
MELLÉKLET (képmelléklet Dominkovits Péter, Körmendi Tamás, Pálffy Géza és Török Enikő tanulmányaihoz).....	I–XVI

Rövidítésjegyzék*

Levéltári és kéziratári források

MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest)
DL	Q szekció: Mohács előtti gyűjtemény, Diplomatikai Levéltár. – <i>Diplomatikai Levéltár. Collectio Diplomatica Hungarica. A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa.</i> Szerk. Rácz György. Internetes kiadás (DL–DF 5.1), 2010.
DF	Q szekció: Mohács előtti gyűjtemény, Diplomatikai Fénygyűjtemény. – <i>Diplomatikai Fényképtár. Collectio Diplomatica Hungarica. A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa.</i> Szerk. Rácz György. Internetes kiadás (DL–DF 5.1), 2010.
MTAKK	Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára (Budapest), Kézirattár
OSZKK	Országos Széchényi Könyvtár (Budapest), Kézirattár
ÖNB	Österreichische Nationalbibliothek (Wien), Handschriftensammlung
ÖStA	Österreichisches Staatsarchiv (Wien)
HHStA	Haus-, Hof- und Staatsarchiv
HKA	Allgemeines Verwaltungsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv, Hofkammerarchiv
HFU	Hoffinanz Ungarn

* A rövidítésjegyzékben azokat a levéltári és kéziratári forrásokat, szakirodalmi tételeket és intézményneveket tüntettük fel, amelyeket több szerző is használt. Ezért a lábjegyzetekben és a tanulmányok végi bibliográfiákban csak a rövidítésüket tüntetjük fel, feloldásuk itt található.

Szakirodalom

- BAK 1997a BAK Borbála: *Magyarország történeti topográfiája. A honfoglalástól 1950-ig*. Budapest, 1997 (História könyvtár. Monográfiák 9/1.).
- BAK 1997b BAK Borbála: A koronaórség fizetlensége. Thurzó Szaniszló nádor 1624. évi Zágráb szabad királyi városhoz küldött levele. In: *Miscellanea fontium historiae Europiae. Emlékkönyv H. Balázs Éva történészprofesszor 80. születésnapjára*. Szerk. KALMÁR János. Budapest, 1997, 89–106.
- CIH I–IV *Corpus juris Hungarici. Magyar törvénytár 1000–1895. Millenniumi emlékkiadás. [I.] 1000–1526. évi törvényczikkek. [II.] 1526–1608. évi törvényczikkek. [III.] 1608–1657. évi törvényczikkek. [IV.] 1657–1740. évi törvényczikkek*. Szerk. KOLOSVÁRI Sándor, ÓVÁRI Kelemen. Jegyz. NAGY Gyula, MÁRKUS Dezső. Budapest, 1899–1900.
- ENGEL 2002 ENGEL PÁL: *Magyarország a középkor végén. Digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről*. CD-ROM. Térinformatika: KOLLÁNYI László, SALLAY Ágnes. Budapest, 2002.
- ÚMÉL I–VI *Új Magyar Életrajzi Lexikon*. I–VI. köt. Főszerk. MARKÓ László. Budapest, 2001–2007.

Intézmények

- ELTE BTK Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar (Budapest)
- MTA BTK TTI Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete (Budapest)
- OSZK Országos Széchényi Könyvtár (Budapest)

BORSODI CSABA

A herceg Esterházy-hitbizomány kismartoni uradalmának tisztviselői, alkalmazottai, szolgálói 1770–1780 között

Az Esterházy család hercegi ágának birtokegyüttese a 18. századi Magyar Királyság legnagyobb birtokai közé tartozott. A család tagjai a 17. századtól az ország meghatározó politikusai, Esterházy Miklós és fia, Pál az elérhető legmagasabb méltóság birtokosai, az ország nádorai is voltak egyúttal. A fraknói, majd a kismartoni udvar az adott korszakokban meghatározó színterei a hazai politikának, de a Habsburg Monarchia egészének politikájára is hatással voltak.

A herceg Esterházy-hitbizomány kialakulása

Az Esterházy család felemelkedése, az ország egyik legbefolyásosabb famíliájává válása a 17. század első felében indult el. Bár mint minden feltörekvő család a 17–18. században, megírt történetük szerint bibliai ősökig vezetik vissza származásukat, valójában a 17. század elejétől tűntek fel a hazai közéletben.¹ Esterházy Ferenc Pozsony megye alispáni tisztségét viselte, felesége (Illésházy Zsófia) révén rokonságba került az ország akkori nádorával, Illésházy Istvánnal. Ez a rokonság indította el a családot a főúrrá válás útján. Fia, Esterházy Miklós (1582–1645) a család vagyonának és politikai befolyásának kiépítője volt, aki a családot a Magyar Királyság egyik vezető famíliájává emelte. Ő a család első, nádori méltóságot viselő tagja, a 17. századi *homo novus*ok tipikus alakja. A szerény sorból induló, de életében az egyik legbefolyásosabb magyar arisztokratává emelkedő nádor részben saját tehetségének, részben szerencsés házasságainak, részben pedig alkalmazkodóképességének köszönhető sikeres

¹ IVÁNYI 1991, 20., lásd még ESTERHÁZY 1901.

pályafutását. Ahogy Iványi Emma írja a már idézett munkájában: „*A nagy tehetségű Esterházy Miklós előrehaladását a két gazdag házasság gyorsította meg. Első felesége Mágócsy Ferencné Dersffy Orsolya volt, a második Thurzó Imréné Nyáry Krisztina, Pál nádor édesanyja.*”² A 17. század elején katolikussá vált Esterházy Miklós a két házassággal szerzett javakkal az ország egyik legjelentősebb birtokosának is számított. Fraknói és kismartoni udvara a magyar katolikus főnemesség legfontosabb politikai színterévé vált a 17. század harmincas-negyvenes éveiben. Megfordult itt az ország későbbi vezető politikusainak nagy része, köztük Nádasdy Ferenc, Zrínyi Miklós, Wesselényi Ferenc. Nemcsak politikai, hanem szellemi műhellyé is vált a Dunántúlnak ez a szeglete. Miklós nádor gyermekeit már a jezsuita rend által működtetett nagyszombati és a gráci egyetemen taníttatta, fiai együtt tanultak a Habsburg-főhercegekkel. A család befolyásának gazdasági alapjait Miklós nádor teremtette meg, de arról, hogy ez megőrizhető legyen, az utódoknak kellett gondoskodniuk. Ha Miklós nádort a vagyon megalapozójának tekintjük, fiát, Pál nádort a legnagyobb birtokszerzőnek tarthatjuk, és ő juttatta a család politikai hatalmát is a csúcspontra. Esterházy Miklós két házasságából négy fiú és két lány született. Első házasságából István nevű fia 1616-ban, a második házasságából László (1626), Pál (1635), Ferenc (1641) és két lány: Anna Júlia (1630) és Mária (1638). Miklós nádor 1645-ben halt meg; legidősebb fia, az akkor 19 éves László gróf lett a családfő.³ A nádor halálával igen veszélyes helyzetbe került a család, megindult a harc az örökségért. A tét többek között a birtok egyben maradása vagy szétesése volt. Ekkor már nem élt Esterházy István, akinek felesége Miklós nádor második feleségének, Nyáry Krisztinának az első házasságából született gyermeke, Thurzó Erzsébet volt. István gróf 1641-ben, felesége 1642-ben halt meg. Egyetlen gyermekük az 1641-ben született Esterházy Orsolya volt. Miklós nádor 1622-ben zálogjogon szerzte meg Fraknó és Kismarton várát cserébe azért, hogy lemondott Munkács váráról (Mágócsy–Dersffy-hozomány), ami a Bethlen Gáborral kötött béke egyik feltétele volt. Így került át az Esterházy-birtokok súlypontja a Nyugat-Dunántúlra. 1626-ban a nádor örökjogon megkapta Fraknót, vele együtt a fraknói grófi címet is. Kismarton azonban zálogbirtok maradt.⁴

Miklós nádor halála után sokan törekedtek Kismartont megszerezni. Az Esterházy-örökösök legnagyobb ellenfele e kérdésben éppen a sógo-

² IVÁNYI 1991, 20.

³ Esterházy László gróf életéről lásd legújabban, további irodalommal: MARTÍ 2013. (A szerk.)

⁴ IVÁNYI 1991, 26.

ruk, Nádasdy Ferenc volt, Esterházy Anna Júlia férje, a később kivégzett országbíró. Végül az Esterházy család tagjainak összefogása eredményeképpen Esterházy László szerezte meg Kismartont örökjogon, III. Ferdinánd jóváhagyásával. Úgy tűnt, hogy ezzel lezárul az Esterházy-örökségért folytatott harc, de nem így történt. Az országban a vesztfáliai béke után újult erővel indult meg a küzdelem a török ellen. Egy török elleni csatában, Vezekénynél vesztette életét László gróf 1652. augusztus 26-án, másik három Esterházyval együtt. Újra elkezdődtek tehát a harcok az örökségért és újfent Nádasdy Ferenc lett a legfőbb ellenfél. Ezt az újabb összeütközést az udvar hathatós támogatásával és az Esterházy-rokonok segítségével a család végül sikeresen zárta le. Egyben maradt az Esterházy-örökség, mégpedig Esterházy Pál kezében, aki a Fraknó várában pápai engedéllyel tartott titkos esküvőn feleségül vette Esterházy Orsolyát, féltestvérének, a már említett Esterházy Istvánnak és Thurzó Erzsébetnek a lányát, a Thurzó-vagyon örökösét. 1655-ben azután a lakodalmat is megtartották és III. Ferdinánd elismerte a házasságot. Az ifjú Esterházy Pál a család fejeként az ország egyik leggazdagabb ura lett. Lezárult az a korszak, amikor veszélyben forgott az Esterházy család hatalma és megeshetett volna, hogy a gyors emelkedést gyors eltűnés követi, ehelyett azonban újabb emelkedés következett.

Esterházy Pál, a nagy birtokszerző

Esterházy Pál 1655-ben indult politikai pályafutása a Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség történetének igen mozgalmas szakaszára esett. Ebben az időszakban a fiatal Esterházy Zrínyi Miklós, Wesselényi Ferenc és Nádasdy Ferenc mellett tanulhatta a politizálás, a katonáskodás mesterségét. Az udvarhú főúr hamar kitüntető címeket szerzett: az 1655. évi pozsonyi országgyűlés után (amikor I. Lipótot megkoronázták) magyar tanácsosi címet kapott, 1662-ben főudvarmesterré nevezték ki. Aktív résztvevője volt az 1663–1664-es törökellenes harcoknak. Példaképe, Zrínyi Miklós mellett harcolt annak téli hadjáratában. Erről az időszakról írta a 48 fejezetből álló *Mars Hungaricust*. Zrínyi halála után az aktív politizálástól egy időre visszavonult. 1668-ban dunáninneni főkapitány lett, majd 1670-ben főkapitányként vezényelte a protestáns főurak várainak elfoglalását. A lipóti abszolutizmus 1670–1681 közötti időszakában megpróbált közvetítő szerepet játszani, nem sok sikerrel. 1681-ben az enyhülés jeleként a soproni országgyűlésen nádorrá választották. 32 évig volt az

ország nádora, nem könnyű körülmények között. Első nádori tervei közé tartozott a béke megteremtése Thökölyvel, ami nem sikerült. 1682-ben személyes veszteség is érte, meghalt felesége, Esterházy Orsolya. Még ebben az évben feleségül vette Thököly Évát, a legfőbb ellenfél, Thököly Imre hűgát. A török 1683. évi hadjárata Bécs ellen, valamint Thököly csapatainak támadásai az egykori feljegyzések szerint az Esterházy-birtokokon – amelyeket a korábbi csatározások addig nem érintettek – milliós károkat okoztak. A visszafoglaló háborúk további pusztítást hoztak. Az 1687-es országgyűlésen Esterházy Pálnak nagyon nagy szerepe volt abban, hogy a magyar rendek elfogadták a Habsburg-ház férfiágon történő örökösödését. Az uralkodó jutalmul német-római birodalmi hercegi címet adományozott neki, ekkor csak saját személyére, amelyet III. Károly 1712-ben az elsőszülött fiúkra is kiterjesztett.

Pál nádor – amint már említettem – a család legnagyobb birtokszerzője is volt. Fraknót és Kismartont örökölte, Lánzsér vára és uradalma István bátyjának felesége halála után szállt a családra. László bátyjának felesége, Batthyány Eleonóra 1654-ben hunyt el, ezután Pál örökölte meg (Vulka-) Pordányt, Kishöflányt, Darázsfalvát és Szentgyörgyöt. 1669-ben szerezte meg Csobáncot örökjogon, a későbbi uradalom mintegy tízezer holdból állt. 1676-ban vette meg a köpcsényi uradalmat és Léka várát az uradalommal együtt. A következő évtizedben újabb jelentős birtoktestek kerültek a nádor kezébe. Az egykori Nádasdy-birtokok közül Kapuvárt, amelyet Nádasdy Ferenc kivégzése után a Kamara kezelt, majd Montecuccoli zálogbirtoka volt, annak halála után, 1681-ben szerezte meg örökjogon. 1682-ben vette meg a Kapuvár mellett fekvő (fertő-)szentmiklósi jószágot, amelyet 1719-ig zálogban előbb Széchényi György érsek, majd a mariazeleli bencések bírtak. 1677-ben került a nádor birtokába az Alsó-Ausztriában lévő Schwarzenbach uradalma, 1693-ban pedig a töröktől felszabadított Tolna megyében fekvő Dombóvár uradalmát királyi adományként nyerte el. 1702-ben a kincstártól örökjogon megvette Szarvkő uradalmát, majd 1704-ben kiváltotta a Kéry családtól a kaboldi uradalmat.⁵ A felsorolás is mutatja, hogy a szerzemények részben Sopron vármegye nyugati részén található (ma egy részük Ausztriába, Burgenlandba esik), részben pedig a töröktől visszafoglalt országrészekben. Fraknó és Kismarton környezetében egybefüggő birtoktestet alakítottak ki és erre az időszakra egyértelművé vált, hogy az egész birtokkomplexum központja Kismarton. Rezidenciává történő kiépítése szintén Esterházy Pál nevéhez fűződik.

⁵ IVÁNYI 1991, 26–27.

A munkát Carlo Martino Carlone irányításával végezték, a már kissé romossá vált várat a kor stílusának megfelelően barokk kastéllyá építették át 1663 és 1672 között.

A hitbizomány létrehozása, a 18. század

Esterházy Pál élt azzal a lehetőséggel, amelyet az 1687. évi IX. törvény-cikk biztosított: 1695-ben készült végrendeletében három világi pályát választó, tehát az öröklés szempontjából szóba jövő fia: Gábor, Mihály és József számára három hitbizományt létesített. Gábor fia halála miatt Pál 1696-ban módosította végrendeletét: Mihály és József fia lett egy-egy hitbizomány birtokosa. Az alapítólevél szerint Mihály örökölte a hercegi címet, vele a Moson, Sopron, Győr és Vas megyei birtokokat és a pozsonyi házakat, József pedig a többi birtokot (Dombóvár, Kaposvár, Ozora, Alsó-lendva stb.). A végrendelet biztosította a kölcsönös öröklést is. Mindkét hitbizomány hatalmas birtokot jelentett.⁶ Esterházy Pál halála után a hatalmas birtoktest kettévált, ez azonban rövid időszakra bizonyult. A két örökös csupán nyolc évvel élte túl édesapját. Mihály herceg 1721. március 24-én halt meg, nem hagyva maga után fiú örökös, testvére – aki megörökölte bátyja birtokait – 1721. június 7-én követte bátyját. József hercegnek két kiskorú gyermeke volt, Pál Antal és Miklós. Apjuk végrendelete értelmében Pál Antal nagykorúságáig Erdődy György és Thomas Gundacker Starhemberg, valamint József herceg özvegye, Gilleis Mária gyám-sága alatt működött a hitbizomány.⁷ A kisebb fiú, Miklós gróf számára a végrendelet külön rendelkezése szerint Szentlőrinc, Szentmiklós és Biccse uradalmát rendelte, hogy nagykorúsága után is legyen jövedelme. Esterházy Pál Antal herceg 1734-ben vette át a hitbizomány irányítását és birtoklása idején gyarapította azt Derecske és Buják uradalmával. Pál Antal 1762-ben halt meg fiú utód nélkül, a majorátus élére öccse, Miklós lépett, aki egyben a hercegi címet is megörökölte. A hatalmas birtokot részben átszervezte, végrehajtotta az úrbérrendezést, és 1762–1766 között felépítette a süttöri vadászház helyén a Fertő-tó délkeleti partján az eszterházai Esterházy-kastélyt. 1782-re a Hanság mocsarain megépült az a töltésút, amely lehetővé tette Bécs és Pozsony rövidebb úton történő megközelítését, így Kismarton is „közelebb került” ezekhez a városokhoz.

⁶ BUBICS–MERÉNYI 1895, 254., 256.

⁷ MNL OL P 108 Rep. 5. fasc. D. nr. 51. Esterházy József herceg végrendelete.

Az Esterházy-hitbizomány igazgatása a 18. században

A Rákóczi-mozgalmat lezáró szatmári megállapodás megteremtette annak lehetőségét, hogy több mint másfél évszázados, szinte állandósult harcok után meginduljon a békés fejlődés, újjáépítés. Ez változást hozott az egyre terebélyesedő magyar nagybirtokok szervezetében és kormányzásában is. A gazdasági változások új gondolkodásra, új hozzáállásra készítettek a nagybirtokosokat, megteremtve ezzel a gazdasága és jövedelmei iránt érdeklődő nagybirtokos típusát. A kor arisztokratájának már nem kellett a katonáskodásra fordítania erejét, nem az volt számára a kérdés, hogy meg kell-e védenie jobbágyait, hanem az, hogy gazdaságosan tudja-e működtetni birtokait. A magyarországi nagybirtokosok is arra törekedtek, hogy új formákat alakítsanak ki uradalmaik kormányzásában, hogy szakítsanak az elmúlt század igazgatásával, azaz a terményjáradékok helyett egyre inkább a pénzjáradékra térjenek át. A korszak első felében – mintegy az osztrák örökösödési háború (1740–1748) végéig – még a régi formák továbbélése is megfigyelhető, de már megjelennek az új „szereplők” és fogalmak is, mint a tisztiszek, az inspektorok jelenléte vagy az Esterházy-hitbizomány területén a kerületek létrehozása. A hatalmas Esterházy-birtokkomplexum az ország nyugati szegélyén indulva a keleti feléig húzódott, de voltak uradalmi a töröktől visszafoglalt déli területeken is. Az egyre növekvő hitbizományban már nem lehetett egy központból – Kismartonból – közvetlenül irányítani az összes uradalmat. Egyes uradalmak hatalmas távolságra voltak a központtól, ezért közbeiktatták a kerületek szervezetét. Az uradalmakat „alsó” és „felső” uradalmakra osztották. A központ Kismarton maradt, a felosztást onnan kell szemlélni. A felső uradalmak közé tartoztak azok, amelyek Sopron, Vas, Moson megyében feküdtek (például Fraknó, Kismarton, Kapuvár, Kőszeg, Léka, Lakompak), és ezeknek kerületi központja is Kismarton volt. Az alsó uradalmak két kerületre osztoztak. A Lévai kerülethez tartoztak az ország északi és keleti megyéiben fekvő uradalmak (például Biccse, Buják, Derecske, Kisvárda, Léva) az Ozorai kerülethez az ország déli részén található uradalmak (például Ozora, Csobánc, Dombóvár, Alsólendva). A hitbizománynak ekkor 29 uradalma volt, egymástól jelentősen eltérő nagysággal és jövedelmezőséggel. Az így létrehozott kerületek élén inspektorok álltak. Az inspektorok összekötő és ellenőrző feladatot láttak el a rájuk bízott területen. A Kismartonban működő központi szervek utasításait továbbították a tiszttartóknak és ellenőrizték azok végrehajtását. Az uradalmak vezetői jelentéseiket az inspektoroknak is megküldték. Az egyes

inspektorok személyes ellenőrzéseket is tartottak. Kiszálltak az uradalmaikba, a helyszínen vizsgálohtak és utasításokat adtak a tiszttartóknak. Az inspektorok voltak a közvetlen érintkezési pontjai az uradalmak vezetőinek, amelyek azt a birtokos központi szervezetéhez kapcsolták. Ezek a tisztviselők a legtöbb esetben egy időben uradalmakat irányító tiszttartók (*Verwalterek*) is voltak. Maguk is ismerték azt a gondolkodásmódot, amelyet ellenőriztek vagy azokat, akiknek utasításokat adtak. Ez már nem volt elmondható a birtokos által működtetett magasabb szintű, sokkal inkább szakhivataloknak nevezhető szervezetben dolgozókról.

A központi és a kerületi igazgatás, valamint az uradalmi igazgatás kapcsolatában 1743-ban következett be jelentős változás. A magyar nagybirtok igazgatása a 18. század közepén követte az államigazgatásban bekövetkezett változásokat. A kamarai, kancelláriai és helytartótanácsi ügyintézésben is ekkor történt meg a váltás; az ügyeket egyre inkább bizottságban kezdték intézni. A magyar nagybirtokokon a gazdasági bizottság (*comissio oeconomica, comissio dominalis, Wirtschaftscomission*) többségében a 18. század második felében jött létre. Az Esterházy-hitbizomány ebben is megelőzte a többi magyar nagybirtokot. Pál Antal herceg 1743. április 16-án adta ki Bécsben azt az utasítást, amellyel létrehozta a bizottságot. Az utasítás szerint a bizottság „minden előforduló ügygel foglalkozik”.⁸ A hitbizomány összes tisztviselője engedelmisséggel tartozott a bizottságnak, sőt, az utasítást a birtok jobbagyságának is kihirdették. Amint Kállay István írja, Pál Antal herceg még a kihirdetés évében instrukciót is adott a bizottságnak, amely részletesen tartalmazta, hogy milyen feladatai vannak a gazdaságban, a jogszolgáltatásban, az adóügyekben, a jövedelmek növelésében, a közigazgatásban. A bizottság a különböző (szak)területeken dolgozó legfőbb tisztviselőkből állt, akik együttesen ülészttek. A hitbizomány Gazdasági Bizottsága 1794-ig működött. 1762-ben a hitbizomány új tulajdonosa Esterházy Miklós József herceg lett, aki Régenai Hivatalt állított fel, és a régenai tagja lett a bizottságnak is. 1788-ban Miklós herceg a hitbizomány összes gazdaságának vezetésével gróf Batthyány József Györgyöt bízta meg, ezzel lényegében az egyszemélyi felelősséget ráruházta, bár a bizottságot csak Miklós herceg halála után szüntették meg.

A birtokkormányzat központi szervezetei a 18. században rohamos fejlődésen és változáson mentek keresztül. A legnagyobb magyarországi birtokon, az Esterházy-hitbizományban az egész században egymást kö-

⁸ KÁLLAY 1980, 53., lásd még: KÁLLAY 1976.

vették az újítások, de minden változás alapvetően annak érdekében történt, hogy a birtok minél jövedelmezőbben gazdálkodjon.

Az uradalmak tisztviselői és alkalmazottai

Kállay a már idézett monográfiájában *uradalmi tisztviselő*ként a következő tisztségeket sorolja fel:⁹

1. táblázat. **Uradalmi tisztviselők**

Általános	pénzügyi	szakigazgatási	ügykezelési
tisztartó	fizetőmester	mérnök	írnok
kasznár	számtartó		járuknok
sáfár	pénztáros		gyakornok
kulcsár			
ügyész			

Ezek a tisztségek általában minden uradalomban megtalálhatóak, de nem kötelező jelleggel: ettől eltérő egyedi tisztségeket bőségesen lehet találni a 18. századi uradalmi iratokban. Az egyes uradalmak gazdasági ereje, gazdálkodásuk sajátosságai egymástól jelentősen eltérő tisztviselői kart eredményezhetnek. Magukban a herceg Esterházy-hitbizomány uradalmában is az uradalmak nagyságától, földrajzi fekvésétől is függően különböző szervezeti megoldásokkal találkozhatunk. A nagy uradalmakban (például Kismarton, Kapuvár, Alsólendva, Derecske, Szentlőrinc) rendkívül tagolt volt az uradalom belső munkamegosztása, jóval több tisztviselőt lehet találni. A kisebb uradalmakban (például Süttör, Boldogasszony, Pecsényéd) kisebb volt a tisztviselői kar, kevesebb hivatalnokot kellett foglalkoztatni. Más tényezők is befolyásolták azt, hogy a szokásostól eltérő tisztviselői, alkalmazotti kar alakult ki. A süttöri uradalom területén 1762–1766 között felépült a „Magyar Verszália”. A kastély alkalmazottai, tisztségviselői jó néhány évig az uradalom tisztviselői táblázatában szerepeltek. (Például egyedi a „*schloss pflieger*” vagy a „*schloss darabont*” tisztsége.)

Kállay egy másik csoportja az *alkalmazottak* kategóriája. Közülük az uradalmiak a következők: ispán, majorgazda, pajtamester, erdész, erdőispán,

⁹ KÁLLAY 1980, 103.

lovászmester, pincemester, vámszedő, tizedsedő, taksaszedő, dézsmás, mocsárgazda.¹⁰

A harmadik csoportot a *szolgák* alkotják. Itt öt kategóriát állított fel Kállay.¹¹

2. táblázat. Szolgák

Általános	állattenyésztés	rendészet	iparosok	udvartartás
béresgazda	gulyás	porkoláb	pintér	udvarmester
béres	csordás	hajdú	kádár	gondnok / solymász / kertész
szolgáló	juhász	huszár	kovács	kocsis
vincellér	tehenész	darabont	kéményseprő	fűtő
vadász	kanász	kapus	sörfőző	söprögető
szolga	ökrös	bakter	kőműves	őr
fullajtár	csikós	mezőőr	boltos	inas
csatlós	lovász	erdőőr	fogadós	komornyik
postahordó	kocsis	hegyőr	molnár	
	taligás	szőlőcsósz	salétromos	
	kordés			

A szolgák között az Esterházy-hitbizomány irategyütteseiben néhány itt említett alkalmazotti kategóriát nem találtam meg, azonban néhány más, ettől eltérőt igen. A tisztek, alkalmazottak és szolgák azonosítására használható források a minden uradalomban évente összeállított és több néven is előforduló „*Tabella deren würtschaffts beamten von der Herrschaft...*” címet viselő táblázatok. Ezek személyi adatokat és minősítési rovatokat tartalmaznak, minden évben a tiszttartóknak kellett őket kitölteni és a kerületi inspektoroknak, illetve a bizottságnak elküldeni, de általában egy példány az uradalmi iratanyagban is megmaradt. A táblázatok nyelve német. Minden táblázat, amelyet egyes források *conduit-listaként* is említnek, tartalmazza a betöltött tisztség nevét (*Verwalter, Rentmeister, Forster, Forstmeister* stb.), az illető személy nevét (Joseph Grach, Johan Or stb.) és születési helyét (Kreütz/Keresztur, Edenburg/Sopron) szinte mindig sajátos névvel, az életkort, a családi állapotot (nős vagy sem), a gyermekek számát és nemét, a hitbizományban leszolgált évek számát (*dienst jahr*), a nyelvtudást (latin, német, magyar, szláv, horvát, francia) és hogy ezeken olvas, illetve ír-e, jártas-e a német és a magyar jogban, végül néhány jel-

¹⁰ KÁLLAY 1980, 104.

¹¹ KÁLLAY 1980, 104.

lemző tulajdonságot soroltak fel (például hűséges, haszonleső, jól számol, jól ír, jól gazdálkodik, jól dolgozik a beosztásában). Gyakorlatilag tehát minősítették az illetőt. A táblázatok valószínűleg az uradalmakban alkalmazott írnokok töltötték ki. Ők többnyire a húszas évek elején járó, írni-olvasni tudó ifjak voltak. Az írnoki beosztás a hitbizomány alkalmazásába lépők számára az első vagy második beosztás lehetett. Az írnokok többsége a hitbizomány uradalmainak falvaiból került ki. A településnevek írásánál a saját településeken megszokott nevet használják, amelyeket esetenként igen nehéz beazonosítani, és maga a névforma a személynevek esetében is változó. Változik az írnok személye és változnak, illetve eltorzulhatnak a hely- és személynevek egyaránt. Vannak szépen író és vannak szinte olvashatatlanul író alkalmazottak.

*A kismartoni (eisenstadti) uradalom igazgatásának személyi állománya
(1774, 1776, 1780)*

Kismarton uradalma az Esterházy család történetében kiemelkedően fontos domínium. Az uradalom – amint említettem – csere útján került Esterházy Miklós nádor birtokába 1622-ben zálogbirtokként, majd fia, László szerezte meg és kapott rá adománylevelet III. Ferdinánd királytól. A birtok ezután már örökjogon szállt Esterházy Pálra, aki Kismartont – ahogy arról fentebb már volt szó – a 17. század második felében átépíttette és megtette birtokai központjának. A hitbizomány létrejötte után annak központja is Kismarton lett. A 18. században is megőrizte a szerepét, azután is, hogy Esterházy Miklós herceg felépíttette az eszterházi Esterházy-kastélyt. Itt székeltek a hitbizomány központi igazgatásának hivatalai, a 18. században a Gazdasági Bizottság, a Régenesi Hivatal, itt volt a hercegi levéltár, a felső uradalmak kerületi inspektorátusa, és természetesen Kismarton egyben a kismartoni uradalom székhelye is volt. A központi igazgatás személyzeti adatait az uradalmi tabella nem tartalmazza, de az uradalom sajátos helyzete okán részletesebb a táblázat, mint más uradalmak esetében.¹² A kismartoni uradalom személyzeti felépítése tehát nem tipikus.

Alább a kismartoni uradalom három táblázatának adatait vizsgálom meg: az 1774., az 1776. és az 1780. éveket. Ennek a három időmetszetnek az összehasonlítása az évtized egészét is érzékelteti.

¹² Lásd ugyanerre az időszakra pl. a süttöri uradalmat: BORSODI 1991.

E három táblázat két *tisztartó* nevét tartalmazza. 1774-ben és 1776-ban is Edmund Schlagstein¹³ az uradalom vezetője. Hildesheim a születési helye és igen hosszú ideje szolgált a hitbizományban: 1776-ban 59 éves és 32 év szolgálati ideje van. Németül és latinul ír és olvas, jártas a német jogban is. Nem szokatlan a hitbizomány 18. századi történetében, hogy Magyarországon és Ausztrián kívülről érkeznek hivatalnokok, de a Német-római Birodalomból kevesen jöttek. Schlagstein 25 évesen lépett be az Esterházy-hitbizomány szolgálatába, még az előző birtokos, Pál Antal idejében. Éppen az ellentéte az 1780-ban az uradalmat vezető „*verwalter*” Joseph Grach.¹⁴ Ő Pesten született, 37 éves volt és csak 3 éve állt a hitbizomány szolgálatában. Nem lehetetlen, de mégis igen ritka, hogy valaki ilyen rövid hitbizományi szolgálattal és ilyen fiatalon tisztartó legyen. A felső uradalmakban egy hasonló karriert találtam az általam kutatott uradalmi iratanyagban, a kismartoninál jóval jelentéktelenebb boldogasszonyi (frauenkircheni) uradalom élén álló tisztartó rendelkezett rövidebb szolgálati idővel, de ő idősebb volt Grachnál. Grach németül, latinul és magyarul is tudott, jártas volt a magyar jogban. Az általános gyakorlat szerint 15–20 év szolgálat után léphetett előre valaki tisztartói rangra. Persze mindez attól is függött, hogy jól dolgozott-e korábbi beosztásaiban és mikor üresedtek meg azok a posztok, ahová előre lehetett lépni.

Kismartonban a tisztartókat a listán a *Rentmeister* (számtartó) követte. Magyar elnevezése még lehetett számadó, számadó szolgálta is. Kismartonban ezt a posztot mindhárom vizsgált évben Ignatz Seitz¹⁵ töltötte be. 1780-ban 43 éves, 22 év szolgálat van mögötte. Kismartonban született, latinul és németül írni, olvasni tudott, magyarul csak olvasott. A számtartó az uradalomban a készpénz- és természetbeni számadások felelőse volt, de más uradalmi feladatokkal is megbízhatták. E tisztség az előszobát jelentette a tisztartósághoz.

Az általános gyakorlat szerint, ahogy Kismartonban is, a *Rentmeister*-t a *Kastner* (kasznár, frumentarius) követte. Az 1774. évi és az 1776. évi táblázatban Paul Furth, Nagyhöflány (Großhöflein) szülötte szerepel, aki 1774-ben 40 éves volt és 20 éve állt az Esterházyak szolgálatában. Németül és latinul tudott, horvátul olvasott.¹⁶ 1780-ban már új volt a kasznár, a Nagymartonban (Mattertstorff) született Joseph Gröstner, aki 46 éves

¹³ MNL OL P 150, Dominia Kismarton, 126. csomó 1776. nr. 43.

¹⁴ Uo., 128. csomó 1777. nr. 43.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Uo., 125. csomó 1774. nr. 15. – A Nyugat-Dunántúlnak erre a területére is a Nádasdyak telepítettek horvátokat még a 16. században.

volt és 23 éve szolgált. Magyarul, németül és latinul írt és olvasott. Öt gyermeket nevelt.¹⁷ A kasznár feladatkörébe a szemes termények átvétele és tárolása, megőrzése, kezelése és mindezek irányítása, a számadások vezetése tartozott.

A kasznárt a kismartoni uradalomban a sáfárok (*Schaffer*) követték. Kisebbségi uradalmakban egy sáfár működött, de Kismartonban három volt, nevezetesen a kismartoni, a cinfalvai (*Schaffer zu Siegendorff*) és a szentmargitbányai sáfár (*Schaffer zu St. Margarethen*). A számok az uradalom nagyságából következtek. A sáfárok elsősorban az élelmezéssel, ellátással foglalkoztak. Az Esterházy-uradalmakban kulcsár mint tisztviselő többnyire nem szerepelt. A sáfárokat egyes esetekben a szolgák között sorolták fel – írja Kállay István.¹⁸ Kismartonban azonban nem ez történt. A kismartoni uradalom sáfárjai a vizsgált időszakban az uradalom falvaiban születtek és 15 és 30 év közötti szolgálati idővel rendelkeztek.

A sáfárok után „rangban” az írnokok következtek. Általában ők voltak a legfiatalabb tisztségviselők. Kis uradalmakban egy-két írnok, Kismartonban azonban érthető okokból négy volt. Van *Ambtschreiber* (írnok, Márton József *Lexicona – Amtschreiber* alakban – íróasztal fordítja),¹⁹ *Rentschreiber* (a számtartó írnoka), *Kellerschreiber zu Thonerskirchen* (Donnerskirchen, Fejéregyháza, Fertőfehéregyháza) azaz a fejéregyházi pincé írnoka, *Kastner schreiber* (a kasznár írnoka). Fejéregyházán működött a kismartoni uradalom borospincéje, az innen származó boroknak igen jó híre volt a 18. században. A pincéhez tartozó írnok 1776-ban fordult elő először. Ez a tisztség is a kismartoni uradalom sajátosságai közé tartozott. Az írnokok itt is az uradalom falvaiból kerültek ki, és általában pár évet töltöttek el ebben a pozícióban.

A tisztviselők csoportjának legalján, az írnokok alatt a *Practicantok* (*Amtspracticant, Amtsjung*) azaz a gyakornokok találhatók. Ők azok, akik még gyermekkorukban vagy annak végén léptek az egyes uradalmakban szolgálatba és indultak el a ranglétrán felfelé. Alattuk általában már a szolgák kategóriájába tartozók helyezkedtek el.

Kismartonban található még: *Heäspfleger* (házgondnok), valamint *Drabandten* (darabontok, uradalmi hajdúk). Kismartonban négy darabont teljesített szolgálatot, de külön felsorolják a cinfalvi és szentmargitbányai darabontot is. Őket a *Schloß wachter*-ek követik, szám szerint hárman. Kas-

¹⁷ Uo., 128. csomó 1777. nr. 43.

¹⁸ KÁLLAY 1980, 113.

¹⁹ Vö. MÁRTON, s. v. *Amtschreiber*.

télyvigyázók, örök, kapusok. A darabontokkal együtt a biztonságra vigyáztak, rendészeti feladataik voltak. Általában a szolgák között szokták felsorolni őket, itt azonban fontosabbnak tartották, hogy előbbre kerüljenek. A darabontok kivétel nélkül mindig az uradalom falvaiból kerültek ki. Esterházy Miklós herceg, aki részt vett az osztrák örökösödési és a hétéves háborúban is – igaz, akkor még csak grófi címe volt – miután megörökölte a hitbizományt és a hercegi címet, törekedett arra, hogy a vele együtt harcoló egykori katonákat alkalmazza darabontnak hitbizományában.

Mint említettem, a kismartoni uradalom a hitbizomány egyik legnagyobb uradalma is volt, ezért szerepel a táblázatokban a többi uradalomnál jóval több alkalmazott és szolga. A táblák általában egy oldalt tesznek ki, a kismartoni 1780. évi tabella viszont például háromoldalas. A darabontok után a *Forstmeister* (erdőmester) következett. Ebben a pozícióban 1780-ban egy különleges személy szerepel: Friedrich Stang, a táblázat szerint a birodalmi Hessen-Darmstadt tartománygrófságban, valószínűleg Darmstadt városában (Hessentarmdstadt) született és ekkor már 22 év szolgálati ideje volt.²⁰ Ritka, de nem szokatlan, hogy a hitbizományban a szakalkalmazottak között is találunk Európa nyugati feléből érkezetteket, de jöttek a Habsburg Birodalom más tartományaiból is.

A kismartoni uradalom kiterjedt erdőségekkel is rendelkezett. A mindenkori herceg büszke volt erdeire és vadasparkjaira, ahol rendszeresen rendeztek vadászatokat. A tervszerű erdő- és vadgazdálkodás megkövetelte a megfelelő személyzetet. Ezért találunk az uradalomban több vadászt és erdészt is. A vadászok sorát a *Fasan Jäger*, a „fácánvadász” vagy fácánoskerti vadász nyitja, aki Csehországból származott: Franz Studnicka, őt követte a *Reithender Jäger*, lovas (vadaskerti) vadász, aki a Német-római Birodalomból jött, majd sorban egymás után a sérci (*Gschiesser Jäger*), a fejelegyházi (*Thonersckircher Jäger*), a széleskúti vadászok (*Breitenbruner Jäger*) és végül a vadászgyakornokok: a kishöflányi (*Kleinhöffleiner Jäger Jung*) és a fácánoskerti (*Fasan Jäger Jung*). A vadászok a három külföldről jött személyt leszámítva a hitbizomány uradalmaiból kerültek ki. A vadászatokat az erdészek követték a sorban, hasonló rendben. Elsőként a *Förster in Fasan Garten*, majd a *Förster in Thiergarten*, utóbbiakból az uradalomban négy fő szolgált. Közöttük voltak ausztriai származásúak is. A fejelegyházi (*Thonersckircher förster*) pedig Csehországból érkezett, a feketevárosi

²⁰ MNL OL P 150, Dominia Kismarton, 128. csomó 1777. nr. 43.

és a széleskúti erdészek (*Purbacher / Breittenbruner Förster*) viszont a hitbizomány területén születtek.²¹

Az erdészek után a különböző szolgálkat sorolták fel. Őket eddig semmiféle listából nem sikerült pontosan beazonosítani. Elnevezésük egészen speciális. Ilyen például a „*Futtermeister*” („takarmányosmester”), a „*Wein rechnungs führer*” („borutalványozó”), ezeket más uradalmakban nem találtam. A következő szolgálk között felsorolt tisztség a „*Hoffgartner*” (kertész), aki Felső-Sziléziából származott, a *Brunmeister* (kútmester) Csehországból jött. A *Thornerskircher bindter* (fejéregyházi kádár) és a *Thonerskircher brandweiner* (fejéregyházi pálinkafőző mester) az uradalomban született. A felsorolásban szerepel még a *Futter knecht* (etetőszolga) és a *Würstchaft hußar*, az *Eisenstätter mayrknecht*, illetve a *Karnknecht und weeg Planieren auf der Landstrassen*, végül a *gartten Karnknecht* zárta a sort.²² A szolgálknak ez a csoportja egyedi, csak a kismartoni uradalomra jellemző. A hitbizomány többi uradalmában a tisztek, alkalmazottak, szolgálk csoportjai alkalmazkodtak az adott uradalomhoz és állományuk a szükségleteknek megfelelően alakult ki.

A kismartoni uradalomra is jellemző az, ami a 18. századi magyar uradalmi tisztségviselői kar jellegzetessége. Az uradalmi tisztek kiválasztásában meghatározó a korábban szerzett gyakorlat. A tizenéves korban a hitbizomány szolgálatába lépett gyakornokok a mindennapi munkában tanulták meg és sajátították el évtizedek alatt a gazdasági munkának, a gazdaság irányításának tudományát és válhattak adott esetben egy-egy uradalom vezetőjévé.

BIBLIOGRÁFIA

Levéltári források

MNL OL

P 108

Esterházy család hercegi ágának levéltára, Repositorium

P 150

Esterházy család hercegi ágának levéltára, Acta Dominiorum

²¹ Uo.

²² Uo.

Szakirodalom

- BORSODI 1991 BORSODI Csaba: A herceg Esterházy hitbizomány süttöri uradalmának igazgatása a 18. század második felében. In: *Unger Mátyás emlékkönyv. Emlékkönyv Unger Mátyás negyedszázados egyetemi történelestanári működése emlékére, és születésének hetvenedik évfordulója alkalmából*. Szerk. E. KOVÁCS Péter, KALMÁR János, V. MOLNÁR László. Budapest, 1991, 233–239.
- BUBICS–MERÉNYI 1895 BUBICS Zsigmond – MERÉNYI Lajos: *Herceg Esterházy Pál nádor 1635–1713*. Budapest, 1895.
- ESTERHÁZY 1901 ESTERHÁZY János: *Az Esterházy család és oldalágainak leírása*. Budapest, 1901.
- IVÁNYI 1991 IVÁNYI Emma: *Esterházy Pál nádor közigazgatási tevékenysége (1681–1713)*. Budapest, 1991 (A Magyar Országos Levéltár kiadványai III-10.).
- KÁLLAY 1976 KÁLLAY István: Az Esterházy hitbizomány központi igazgatása a 18. század második felében. *Századok* 110(1976), 853–913.
- KÁLLAY 1980 KÁLLAY István: *A magyarországi nagybirtok kormányzata 1711–1848*. Budapest, 1980 (A Magyar Országos Levéltár kiadványai III-5.).
- MARTÍ 2013 MARTÍ Tibor: *Gróf Esterházy László (1626–1652). Fejezetek egy arisztokrata család történetéhez*. (Doktori (PhD-) értekezés, PPKE BTK), Budapest, 2013.
- MÁRTON *Deutsch–Ungarisch–Lateinisches Lexicon. Nach den besten neueren Wörterbüchern vorzüglich nach dem Kraft’chen Deutsch–Lateinischen Lexicon*. Bearb. von Joseph v. MÁRTON. 1. Bd. Pest, é. n.

The Officials, Personnel and Servants of the Eistenstadt/Kismarton Estate of the Prince Esterházy Entail (1770–1780)

This paper examines the personnel of the Eisenstadt/Kismarton estate, the central property of the Esterházy, the greatest Hungarian aristocratic family. The estate was acquired as a pledge by Palatine Miklós Esterházy in 1622. Later, his son, László Esterházy obtained it, and received a gift deed from King Ferdinand III. Later the estate was inherited by Pál Esterházy, who rebuilt the Kismarton palace and made it his estate centre in the second half of the 17th century. After the creation of the entail, Kismarton remained the centre. Kismarton preserved its role in the 18th century, even after Prince Miklós Esterházy constructed the Palace of Fertőd (Eszterháza). The administration and the officials of the estates were similar everywhere, the aim was to manage a profitable estate. However, the economic potentials and characteristics of the estates could lead to a very different personnel. In the estates of the Esterházy entail, depending on the size and geographic location, different organizations can be observed. Larger estates, like Kismarton, had more officials, the division of the various tasks was more sophisticated.

The identification of the officials, personnel and servants is possible using the German tables titled „*Tabella deren würtschaffts beamten von der Herrschafft...*“, compiled every year. These tables contained personal data and classifications. In the study I describe the hierarchy of the officials of Kismarton based on the tables from 1774, 1776 and 1780. These tables do not contain the personal data of the central administration, but due to the special status of Kismarton, much more officials and servants were employed here than elsewhere.

The leading official was the bailiff (*Verwalter*). This office was filled by Edmund Schlagstein from Hildesheim in 1774 and 1776, later, in 1780 Joseph Grach from Pest. The accountant (*Rentmeister*) was responsible for accounting the financials and the payments in kind, it was Ignatz Seitz from Kismarton every year. The manager of the estate's (*Kastner, frumentarius*) task was to receive and store grain and to keep the related accounts. Stew-

ards (*Schaffer*) were responsible for providing, supplying food. In the Kismarton estate three stewards were employed: the steward of Kismarton, the steward of Siegendorf/Cinfalva (*Schaffer zu Siegendorff*) and the steward of Sankt Margarethen/Szentmargitbánya (*Schaffer zu St. Margarethen*). The next officials in the hierarchy were the clerks. Usually they were the youngest officials. In Kismarton, there were four of them: *Ambtschreiber* (clerk), *Rentschreiber* (clerk of the accountant), *Kellerschreiber zu Thonerskirchen* (clerk of the wine cellar in Donnerskirchen/Fertőféhéregyháza), *Kastnerschreiber* (clerk of the manager of the estate). The lowest ranked officials were the assistants (*Amtspracticant*, *Amtsjung*). Additional officials (only in the estate of Kismarton) were the *Heäspfleger* (caretaker), guardsmen (*Drabandten*, *darabontok*) and the three *Schloß wachters* (castle guards, keepers, watchmen). Further personnel: forest superintendent (*Forstmeister*), hunters (*Jäger*), foresters (*Förster*) and some hardly identifiable servant e. g. „*Futtermeister*” („foragemaster”), „*Wein rechnungs führer*” („wine accounting official”), „*Hoffgartner*” („gardener”), „*Brunmeister*” („master of the wells”). This latter group of officials is specific and appeared only in the estate of Kismarton.